

Oponentský posudek

dizertační práce oboru teorie kultury – kulturologie FF UK

Maska a tvář: hra s identitou v mezikulturních proměnách

Autor práce: PhDr. Vít Erban

Autor si vytyčil cíl zkoumat masku jako „prostředek lidské hry s identitou“ a ukázat, „nakolik může být maska vhodným prostředkem ke studiu identity, konceptu individuality a prožitku „já“ určité kultury“. K tomuto výkonu jej opravňuje zevrubná znalost literatury, patrně i vlastní zkušenost a zdravý, humanitně zaměřený vědecký duch.

Erban tvrdí a dokladuje, že studium masek, i přes dlouhodobou tradici, je diskontinuítní. Že badatelé přicházejí sice s vlastními teoriemi na základě konkrétních terénních výzkumů, ale často bez souvislosti s objevy jiných kolegů. Navíc, že se studium povětšinou omezuje na jedno, dvě nebo tři hlediska, např. geografické, etnografické, antropologické nebo sociologické. To může v konečném důsledku vést až na scesti, kdy někteří začnou přistupovat k masce jako pouhému „objektu“ (muzeálnímu), resp. estetickému artefaktu. I proto se málokdo z nich dostává k podstatě masky a k procesu maskování, které vyrůstají z hlubin tradice, psychologie a širokého sociokulturního zázemí – Erban dochází k závěru, že plodným a v současném stavu věcí velmi potřebným prizmatem je všezahrnující pohled kulturologický. Na závěr kapitoly 1.3. vybírá ze všech citovaných autorů čtyři nejinspirativnější a definuje: „*Je zajímavé a svým způsobem příznačné, že ačkoliv jde o práce pěti odlišných oborů – antropologie, religionistiky, teatrologie, etnologie a teorie umění –, výsledně se ve svém vyznění spojují do velmi plodné kulturologické syntézy*“. Celou jeho práci lze bez nadsázky označit za oslavu kulturologického přístupu, ba dokonce za obhajobu kulturologie jako oboru.

Rozčlenil si problém do tří velkých celků: 1. „*Maska jako předmět studia a výzkumu*“, 2. „*Původ, význam a podstata masky*“ a 3. „*Maska jako nástroj studia a praxe identity*“, která je nejdelší. V první části charakterizuje situaci výzkumu masek a podrobně představuje takto tematizovanou zahraniční i česko-slovenskou literaturu. Nejde mu o pouhý výčet, nejde zde ani o důkazní materiál, kterou literaturu „opravdu četl“. Výběr je reprezentativní co do různosti přístupů jednotlivých autorů, jejich výchozích pozic i závěrů. Připravuje si tak přirozeně půdu pro další práci: chce se totiž „*odrazit od tradičních hypotéz*“, což činí v následujících dvou třetinách práce. V druhém oddílu opouští diachronní pojetí, orientuje čtenáře v typologizaci masek a způsobech jejich užití a míří k podstatě masky a maskování (zde z pozice etymologie a sémantiky). To rozvíjí v poslední části, kde se zastavuje u vývoje studia identity, roztahuje slibovaný pomyslný kulturologický „deštník“ a demonstruje své uvažování na konkrétních případech – na obřadech, rituálech či performancích domorodců na Bali a Jávě, severoamerických indiánů Kwakiutlech a mezi Inuity, dokonce v souvislosti s evropským, potažmo středoevropským masopustem.

V úvodu konstatuje, že navazuje na práce kulturologů Johanna Huizinga, Rogera Cailloise a Richarda Schechnera; a na nedávno zesnulého Vladimíra Boreckého; v oblasti studia masek pak na A. Davida Napiera a Johna Emigha. Je pravda, že k většině autorů vystupuje značně kriticky (od průkopníka od Williama Healey Dalla, přes klasika Clauda Lévi-Strausse až po Garyho Edsona, včetně českých a slovenských vědců Ericha Herolda, Jitky Staňkové a Ludvíka Barana, Martina Slivky, Petra Dvořáčka), avšak důsledně se drží tématu. Viděno jeho potřebami se i řada podstatných prací skutečně jeví jako nedostačující. Proto vyloženě vítá práci Andrease Lommela, který „formuloval základní výrazový princip masky“ a vzepřel se tradičním pojetím už jen tím, že jako první požadoval mezikulturní interpretace. Pak jde po stopách těch, kteří předznamenalí Erbanovo pojetí (Walter Sorrel, N. Ross Crumrine) a přitakává výkladu interpretačních mechanismů A. D. Napiera (tvář Gordony a Satyra jako archetyp a prototyp, rozpomínání na princip nejednoznačnosti, paradoxu a proměny), Henry Pernetu (kritika dosavadních přístupů: „v případě masek se dopouštíme největších metodologických nedostatků, faktografických zjednodušení a dezinterpretací tehdy, máme-li dojem, že masce rozumíme niterně, intuitivně, z pozice svého mezikulturně univerzálního lidství, a zanedbáváme její historický a kulturní kontext“) a Johna Emigha.

Zejména Emighovo teatrologické zázemí, které vyústilo v jeho teorii „*kontinua performativních modů*“ bylo pro Erbana jedním z hlavních odrazových můstků. Emigh v něm na jednu horizontální linii řadí možné posuny od „já“ k „ne-já“ přes „každodenní situace“, „předstírání“, „hraní role“ a „posedlost“. Inspiruje jej i Emighova triáda pojetí maskovaného představení „aktér–maska–text“, kterou ale vzápětí kritizuje a nahrazuje ji Crumrinovou trojicí „nositel masky–maska–obecenstvo“, kam se vejde i kultura a širší kontext. Upozorňuje na typologii personifikačních figur od R. Caillose, která také Emighovu teorii obohacuje. Sám Erban přináší návrhy, jak masku typologizovat a jaké všechny aspekty je při tom nutné brát v úvahu. Zásadně při tom problematizuje pojetí „identity“, vztahu k „já“, částečně souvisejícího s „tváří“ nebo „tělem“. Přitom masku důsledně nezkoumá jako objektivní předmět, ale jako proces. Navrhuje mj. čtyři základní významy: 1. (*pouhá*) maska na (*skutečné*) tváři, 2. (*skutečná*) tvář na (*skutečné*) tváři, 3. (*pouhá*) maska na (*pouhé*) masce, 4. (*skutečná*) tvář na (*pouhé*) masce, přičemž v souladu s Caillosem vybízí, aby kategorie „maska zakrývá identitu, maska mění identitu, maska chrání identitu a maska odkrývá identitu“ byly vnímány jako prostupné. Některé rituály a přeměny se totiž mohou pohybovat v jednom z extrémů, ale s velkou pravděpodobností budou někde uprostřed, jakýmsi mixem, a ještě dost možná, že vystřídají všechny čtyři variace během jediného představení. Na konkrétních příkladech z různých kultur, které uvádí, je pozoruhodné, že v nich podle něj nejde ani tak o „zastírání“ identity, jako o její „odkrývání“. Upozorňuje na to, že maska je proces, který proměňuje nejen maskovaného, ale i jeho obecenstvo a je lhostejno, do které z kategorií „*kontinua performativních modů*“ se aktéři a účastníci dostanou. Celkové poslání práce bych zformuloval větou: **Maska je dynamika identit, probíhajících právě teď.**

Vzhledem k okolnosti, že hraní rolí, předstírání i posedlost, jakož i zápas s „já“ či „ne-já“

se prolnul do dalších oblastí umění (divadlo, kinematografie, rozhlas, televize), a každodenní komunikace (internet, sociální sítě apod.), považuji Erbanova zjištění a shrnutí za plodná a uplatnitelná rovněž v interdisciplinárním měřítku. Zabývá-li se procesy mezilidské a mediální komunikace, nemusím být nutně etnograf či antropolog a přesto na mne tento text hovoří jasnou řečí, vytyčuje mantinely a pomáhá odhalovat mechanismy, které běžně používáme.

Jakkoli (jak naznačuje v závěru) se do práce vešla sotva pětina zamýšleného obsahu, myslím, že se Erbanovi zdařilo se zastavit, rozhlédnout se po problematice, kriticky ji zhodnotit a ukázat cestu, kudy dál jít. Na první pohled může být člověk zaskočen, že disertační práce nenabízí žádné původní výzkumy. Myslím ale, že je nutné si uvědomit, že krok, který Erban učinil, se rovná činu vztyčení vlajky kulturologie a vybídnutí k dalšímu pochodu. Kéž by přicházející autoři vzali jeho zametení před prahem výzkumu masky v úvahu a nechodili si dál každý po svých úzkých cestičkách. Možná že i Erban sám by se nyní měl pustit do vlastního terénního výzkumu, aby vlastní prací posunul výzkum kupředu. Tento bod bych navrhl jedno z témat obhajoby.

Na závěr bych rád ocenil strohost textu a absenci výtvarného doprovodu. To, že do své práce nezakomponoval líbivé a tedy devalvující obrázky, mu budiž pouze ke cti, i v tom je příkladný. Dokladuje to sám: *„důvodem je, že tématem práce nejsou ani tak výtvarné či vnější atributy masek, jako spíše významové vztahy a kulturní souvislosti, které vyfotografovat nelze. ... je třeba si uvědomit, že některé masky měly či dosud mají ve svém původním kontextu posvátný rozměr a jejich volné fotografování, kopírování a přetiskování lze považovat za projev kulturního vykrádání, které nebere ohled na práva skupin rozhodovat o způsobech nakládání s jejich tradičním duchovním vlastnictvím“*. Zde vidím i etický rozměr, který v sobě nese zralý vědec-kulturolog.

Práce splnila vrchovatě cíle, které si předsevzala. Autor pracuje s relevantní literaturou domácí i zahraniční, tradiční i zcela novou, kriticky ji rozvíjí, a navrhuje nové přístupy v dané problematice. Práce je vysoce potřebná a budeme ji moci zařadit mezi základní texty pro kohokoliv, kdo se začne studiem masek a komunikace vůbec zabývat. Je napsána odborným, ale srozumitelným jazykem, úsporně a věcně přesně. V případě vydavatelských možností by posle mého soudu stála za širší prezentací.

Gratuluji a doporučuji k obhajobě.

doc. MgA. Martin Štoll, Ph.D.

prorektor Literární akademie (Soukromé vysoké školy Josefa Škvoreckého)
Katedra mediální tvorby

V Praze 10. dubna 2010